

Et husdyr blir til

På 40 år er det meste av Norges laks flyttet fra elvene til oppdrettsanleggene. Nå har antropologer studert hvordan denne overgangen skjer, og hva det gjør med laksen og de som forer den.

I løpet av ni laksegenerasjoner har laksen gått fra å leve vilt i vassdragene til hovedsakelig å være et husdyr. Mer enn 95 prosent av all atlantisk laks i verden er nå oppdrettslaks.

– Dette er en enorm forandring på veldig kort tid, både industrielt og økologisk. Samtidig endres forholdet mellom laksen og menneskene, sier Marianne Elisabeth Lien.

Antropologiprofessoren har ledet prosjektet «Newcomers to the farm. Atlantic Salmon between the Wild and the Industrial», som er støttet av programmet Miljø 2015. Prosjektet omfatter også samfunnsforskerne Gro Ween, John Law og Kristin Asdal.

Jobbet sammen med de ansatte

Lien og kollega John Law hadde feltarbeidsperioder gjennom fire år ved et oppdrettsfirma på Vestlandet. For å forstå så mye som mulig jobbet de sammen med arbeiderne på anleggene, såkalt deltakende observasjon.

– Jo tettere vi kommer på den daglige praksisen, jo mer innsikt får vi i det som skjer. Vi ga laksen mat, vi var med på avlusning, vi fjernet død fisk fra mærene, vi vaksinerte og vi var i slakteriet. Vi var nok som middels gode sommervikarer, smiler Lien.

– Vi prøvde å se så fordomsfritt som mulig. Hvordan er en dag her på mæra? Vi var med på alt fra lunsjsamtaler til tekniske prosedyrer. Samtidig hadde vi visse temaer som vi var spesielt interesserte i.

Strengere krav til dyrevelferd

Dyrevelferd var et sentralt tema for forskerne. I løpet av de fire årene prosjektet har pågått, har EU og Norge innført nye forskrifter for dyrevelferd i lakseoppdrett. Dette har skjedd selv om biologer ikke er enige om hvorvidt laksen kan føle smerte.

Laksen gir få uttrykk som mennesker kan oppfatte, og i tillegg er den nesten alltid ute av syne for oss. Da blir de øyeblikkene når menneskene har nærkontakt med laksen ekstra viktige. Her vaksineres laks på et oppdrettsanlegg.

Foto: Prosjektet Newcomers to the farm

– Norske og europeiske dyrevernforskrifter lar nå tvilen komme laksen til gode. Dette har ført til en rekke endringer ute i oppdrettsanleggene. For eksempel bygges slakterier om slik at laksen ikke lenger bedøves av CO₂, men av elektrisk støt, som antas å være mindre smertefullt, sier Lien.

En annen endring er innføringen av obligatoriske kurs i fiskevelferd for alle ansatte på anleggene. Lien deltok selv på et slikt kurs. Deltakerne ble informert om lovverket og forskningen, og det ble også gjort et gruppearbeid der de ansatte skulle tenke gjennom mulige tiltak for å bedre dyrevelferden i anleggene.

– Det var interessant å høre at folk i bransjen lenge har tenkt på slike spørsmål, men at de først nå fikk en arena for å diskutere velferdsspørsmål seg imellom. For eksempel var det en som mente at de gjennomslittige rørene som brukes for å overføre fisk fra en tank til en annen burde ha en helt jevn diameter hele veien. Hvis røret snevres inn i et parti, blir fisken stangende imot. Det var mange slike tema som kom opp, der man ikke med sikkerhet vet noe om konsekvenser, men der ansatte uansett tenker at «dette kan umulig være bra» og undersøker hvordan det kan gjøres bedre, sier Lien. ▶

Å bli kjent med laksen

Hun peker på at en viktig forskjell mellom akvakultur og annet husdyrhold er at det er vanskeligere for oss mennesker å tyde fiskens signaler.

– En hest eller en ku kan vi se i øynene, berøre og i noen grad forstå, men laksen gir få uttrykk som vi mennesker kan oppfatte. I tillegg er den nesten alltid ute av syne for oss. Dette er en utfordring i oppdrett. De øyeblikkene vi ser den, blir desto mer viktige, sier hun.

En annen faktor som vanskeliggjør kommunikasjonen mellom mennesker og våre svømmende husdyr er at det er så mange laks på hvert anlegg.

Marianne Elisabeth Lien har studert laksens overgang fra vill til husdyr. Foto: Eira Lien Jacobsen

– På et anlegg med tre eller fire ansatte kan det være over 500.000 laks. Du må tolke dem som en gruppe, og dette utgjør fiskeoppdrett veldig forskjellig fra produksjon av ku eller sau, der man i større grad kan forholde seg til dyrene som en samling enkeltindivider.

Lien betrakter endringer i dyrevernløvgivninger og kurskrav som en måte å gjøre oppdrettslaksen kjent for menneskene.

– Vi har gjerne en forestilling om at den ekte laksen er i elvene. Men oppdrettslaksen er også en legitim art. Vi kjenner fremdeles ikke behovene dens godt nok, men vi utforsker dem underveis. Samtidig som våre praksiser forandres, endres også laksen. Dels som følge av oppdrett er laksen blitt et følende, sansende vesen ved at vi tar hensyn til dens smerte og velbefinnende. Man kan si at laksen har gått fra å være «bare fisk» til å bli «dyr».

Omsorg på oppdrettsanleggene

Idet menneskene tar laksen ut av elva og begrenser dens mulighet til å finne mat på egen hånd, gir vi oss selv rollen som utøvere av daglig omsorg, påpeker Lien. Det forandrer både laksen og oss. Hun mener at det er potensiale for å utvikle empatisk følsomhet overfor fisk, til tross for at den er veldig forskjellig fra oss selv.

– Jeg har sett så mange eksempler på at folk bryr seg. Når lakseyngelen for første gang kom ut i vannkar og skulle begynne å spise på egen hånd, gikk vi varsomt omkring karene for å unngå å kaste brå skygge, vi snakket lavt sammen og brukte dimmere på lyset. At omsorg vises, er ikke noen selvfølge på oppdrettsanlegg, men det KAN være slik. Hvordan laksen har det, avhenger ikke bare av lovgivning, men også av om de ansatte gis rom til å ta de hensyn de mener er riktige, mener Lien.

Idet menneskene tar laksen ut av elva og inn i oppdrettsanleggene, gir vi oss selv rollen som utøvere av daglig omsorg. Det forandrer både laksen og oss, mener forskerne i prosjektet. Foto: Marine Harvest

Hun understreker at det er utfordringer knyttet til både velferd og bærekraft, og spesielt utfordrende er den sterke veksten som bransjen har opplevd. Men det er også mye positivt som skjer:

– Noen av de jeg har jobbet med i oppdrettsanleggene viser en menneskelig evne til empati for fisk som strekker seg langt utover det som har vært vanlig for eksempel i trålefiske. Det ser ut som om vi mennesker er i ferd med å utvide vårt eget repertoar for omsorg for levende vesener, til en omsorg som også inkluderer fisk, avslutter Marianne Elisabeth Lien.

Fakta om prosjektet

Tittel: Newcomers to the farm. Atlantic Salmon between the Wild and the Industrial

Prosjektperiode: 2008–2013

Institusjoner: Sosialantropologisk institutt ved Universitetet i Oslo

Prosjektleder: Marianne Elisabeth Lien,
e-post: m.e.lien@sai.uio.no

Om programmet

Norsk miljøforskning mot 2015

Miljø 2015 er et bredt, tverrfaglig forskningsprogram som skal gi kunnskap om sentrale miljøspørsmål og danne grunnlag for framtidig politikkutforming. Programmet skal sikre bred deltakelse i miljøforskningen og løper fram til 2016.

Mer informasjon finnes på:
www.forskningsradet.no/miljo2015